

BEVEZETÉS

A FRANCIA MUSKÉTÁS: PIERRE BOURDIEU HATÁSA A KORTÁRS SZOCIOLÓGIÁRA CÍMŰ TEMATIKUS BLOKKHOZ

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.2.1>

Bourdieu halálának 20. évfordulójáról megemlékezve rendezték az ELTE TáTK Társadalomelmélet Tanszéke B+20 című konferenciáját, 2022. december 2-án. A *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* tematikus blokkja ezen konferencia előadásából írt, anonim lektorálási folyamat során elfogadott tanulmányait tartalmazza.

Pierre Bourdieu (1930–2002) esetében a tágabb kontextus mindegyik szintje említést érdemel: *európai*, ezen belül *francia szociológusról van szó a 20. század második felében*.

Míg a 19–20. század fordulója körül Franciaországban volt a szociológia egyik központja, addig Émile Durkheim 1917. évi halála után – ahogy gyakorlatilag egész Európában – e tudomány tartós hanyatlásnak indult (Némedi 2005:15–131). Majd a „[második világ]háború utáni első évtizedben európai szociológusok és diákok jöttek az Egyesült Államokba megtanulni azt, amit egyre inkább »amerikai tudománynak« tekintettek” – legalábbis ezt írja, rosszul titkolt büszkeséggel Jeffrey Alexander (1996:113). Bár a háború utáni nemzetközi szociológiát mintegy másfél évtizedig valóban az amerikaiak dominálták, az idézett összefoglalás legalábbis erősen túloz. Ekkortájt éppen egyetemi expanzió zajlott Európában: míg a második világháború befejezésekor összesen kevesebb mint 100 ezer egyetemista tanult csak Franciaországban, addig az 1960-as évek végén már 651 ezer,³ a társadalomtudományokat tanulók száma pedig az átlagnál is nagyobb mértékben nőtt (Hobsbawm 1998:287). E tömeg – és tanáraik – túlnyomó többsége valószínűleg egyetlen szemeszter erejéig sem tanult az Egyesült Államokban.

Ráadásul, a mennyiség idővel átcsapott minőségbe is: az 1960-as években Európában több tehetséges szociológus is feltűnt, közöttük a „négy muskétás”, azaz Niklas Luhmann, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu és Anthony Giddens. Négy, a harmincas éveiben járó,⁴ de máris jelentős műveket felmutató európai szociológus, akik a következő évtizedekben nemzetközi szinten is elismert sztártudósokká váltak. (Az inkább Alexanderről szól, hogy még a fent idézett – először 1987-ben megjelent – előadásában is szinte teljesen negligálja az európai konkurenciát).

---

1 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet; Károli Gáspár Református Egyetem BTK Szociológia Tanszék.

2 ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Intézet, Társadalomelmélet Tanszék.

3 Míg 1910-ben, tehát Durkheim korában a 20–24 éves franciák 1%-a, addig 1980-ban 25%-a volt egyetemista (Tomka 2009:458). Némedi (2000) Fritz Ringerre hivatkozva, nagyobb értékekről írt. Valamennyi más nyugat-európai országban hasonló egyetemi expanzió volt, míg a kelet-európai szocialista országok – a korabeli propaganda és a későbbi tévhitek ellenére –, az NDK kivételével elmaradtak ezen a téren (Hobsbawm 1998:283, Bevan 1992:232).

4 Giddens született a legkésőbb (1938-ban), de ő már 1961-ben megszerezte a PhD-t és tanítani kezdett.

A négy muskétás egyike volt a *francia* Bourdieu. A Franciaország jelentette kontextusról jelen keretek között csak egyetlen gondolat: az ország második világháború utáni politikai-értelmiségi diskurzusait mélyen áthatotta a sértettség (*ressentiment*) kommunikálása. Világképtől és politikai attitűdöktől függetlenül *mindenki sérelmezhetett valamit*, a No. 1 imperialista vagy No. 1 forradalmi mintaadó szerepének elvesztését, a partikuláris mi-csoport nem kellő elismerését éppúgy, mint az általános modernizációs folyamat „rossz irányba” haladását. Bourdieu zseniális volt az ilyen sértettség tematizálásában, a legszutilisebb társadalomelméleti szinten éppúgy, mint a saját személyes életére vetítve.

Wessely Anna egy kiváló, szakmai nekrológgá vált recenziójában így fogalmazta meg: „*Hiába ért el mindent, még mindig úgy érzi magát, mint a falusi postamesternek a rideg középiskolai internátus kegyetlen világától szenvedő fia, a bennfentes párizsi értelmiségi elit által lesajnált betolakodó, akinek dühös verekedéssel vagy kíméletlen elhatárolódással kell igazolnia saját létét és tudományos teljesítményét*” (2005:220). Wessely szerint a halálhírré különszámot megjelentető *Science Humaines* különszámának áttanulmányozása „*bárkit meggyőzhet arról, hogy Bourdieu félelmei nem voltak alaptalanok...*” (uo.).

Ugyanakkor Bourdieu gyakorlatilag mindent elért, amit ezen a pályán el lehet érni; harmincas éveire bejutott a francia és nemzetközi szellemi elitbe, és ott – gyakorlatilag máig – stabilizálta a helyzetét. A „*béárni postamester elnyomott gyermeke*” a vidéken kezdett gimnáziumi éveket már a *Lycée Louis-le-Grand*-ban, a legelitebb középiskolában fejezte be,⁵ innen ment az *École Normal Supérieure*-be, amely – *Sorbonne* ide, nyolcszázéves hagyomány oda – Napóleon óta a humán- és társadalomtudományok első számú francia felsőoktatási intézménye. Még egy utolsó leg-leg: Bourdieu 51 évesen tanszékvezető lett a *Collège de France*-ban, ami a francia tudományos élet elképzelhető legmagasabb pozíciója. Haláláról a címlapon, egész oldalas cikkben számolt be a *Le Monde*.⁶

Bourdieu sérelmi narratívájának fontos része, hogy az amerikai dominanciájú szociológia nem ismer- te/nem fogadta el francia volta miatt, mivel „*az amerikai társadalomtudósok általában nem ismerik a társadalomelmélet és filozófia azon kontinentális hagyományát, amely Bourdieu erőfeszítésének háttere... Ez természetesen részben igaz a társadalom- és kultúra-elméletek többi nagy európai áramlatára, köztük... Habermas és Foucault munkásságára is...*” – fogalmazott Loïs Wacquant nevezetes Bourdieu-interjúja bevezetésében (Bourdieu–Wacquant 1990:53).⁷ Az interjú egyébként a Chicagói Egyetemen készült, ahol az akkor még harmincadik életévét sem betöltő – de a „*kontinentális hagyományokat*” a kollégáinál jobban ismerő – Wacquant dolgozott.

Az ISA (*International Sociological Association*) 1997-ben kérdezte arról a tagjait: melyik tíz könyv gyakorol- ta rájuk a legnagyobb hatást szociológusként.⁸ Az így összeállt százas listán Bourdieu összesen négy könyv-

5 A francia Wikipedia 2024 májusában 225, valaha itt tanult neves értelmiségit, művészt, tudóst, politikust és más jelentős szemé- liséget sorol fel, nem beszélve az iskola tanáiról, akik között még Nobel-díjas is volt (Romain Rolland).

6 A címlap képfájlbán: <https://www.researchgate.net/publication/344716408/figure/fig1/AS:947711540985856@1602963447644/ Figura-3-Materia-de-cap-a-sobre-o-falecimento-de-Bourdieu.png>

Balra Plantu karikatúráján a könyv címe: „*A társadalmi megosztottság*”; a buborékban: „*Ideje újraolvasni Bourdieu-t!*” A ka- rikatúra nagyobb méretben: https://img.lemonde.fr/2019/10/01/0/0/2362/2172/4000/3678/30/0/432ee85_XLQjJQ2QrICja-FeWywY6N4z.jpg

A cikk szövege elérhető: https://www.lemonde.fr/archives/article/2002/01/25/pierre-bourdieu-est-mort_4213993_1819218.html [Letöltve: 2024-06-10].

7 Eredetileg az amerikai *Sociological Theory* 1989 tavaszi számában jelent meg.

8 <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/history-of-isa/books-of-the-xx-century/ranking-order/>

vel szerepel (legfontosabbnak tartott műve, a *Distinction* egyenesen a 6. helyen, tehát a tágabb értelemben vett társadalomtudomány klasszikusainak⁹ többségét megelőzve). Ugyanannyi helyezést csak két másik szerző, nevezetesen Erving Goffman és – a szűkebb, Top 10 listáról már le is szorult – Durkheim kapott; több (azaz öt) könyvvel pedig egyedül Max Weber szerepel a listán.

Vagy vegyük a Thomson Reuters 2009-es listáját¹⁰ a humán- és társadalomtudományok leggyakrabban hivatkozott könyv-szerzőiről: Bourdieu a második (nem melleleg: az első tíz helyezettből négy volt francia, valamint szerepel rajta „*az Amerikában nem ismert*” Habermas is). És a folyóirat-cikkek? A *University of Chicago Press* keresőjében¹¹ 2838 „Bourdieu”-t találunk (szerzőként vagy címben említve), ami, igaz, kevesebb, mint számos kortárs és klasszikus neves szociológusé, de lényegesen több, mint például az előbb említett Goffmané. A mai magyarországi szociológiai mezőben érdemes reflektálni: Pierre Bourdieu *inkább a könyvei, mintsem folyóirat-tanulmányai* által váltott ki igazi, marandó hatást.

Egy súlyozott hivatkozási mutatóval dolgozó bibliometriai vizsgálat szerint: míg 1970-ben Bourdieu egyáltalán nem volt a legnagyobb presztízű 50 szociológus között, addig 2010-ben már az első helyen állt, leszorítva onnan Parsonst, és „lejjebb küldve” a korábban dobogós Webert vagy Mertont (Korom 2020:138).

Némedi Dénes fogalmazta meg *A kabil paradigma* c. tanulmányában – ami feltehetően a hazai Bourdieu-recepció egyik legfontosabb darabja –, hogy Bourdieu „szívesen mutatja be magát olyanként, aki képményen kutat és dolgozik, noha a peremre szorítják, majdhogynem üldözik” (2011:222). Némedi ezen gondolatához egy lábjegyzetet illesztett: „Hogy ez az önéletrajzi történeteséma – az állandóan peremen levő, védekezésbe szorított főhős valahogy mégis egyre jelentősebb pozíciókba sodródik – kevéssé plauzibilis, nyilvánvaló, de...” (2011:222); majd a folytatás talán így is értelmezhető: de *szociológiaelméleti* szempontból mindez lényegtelen. Tudásszociológiai vagy még inkább *szociológiatörténeti* szempontból azonban annál jelentősebb, márpedig egy 66 éve felszínre bukkant¹² szociológiai karrier elemzésekor jogosult az ilyen megközelítés is. Ha Bourdieu-nek a magyar szociológiára tett – jelentős és viszonylag korai – hatására keresünk magyarázatot, akkor abban, a szakmai/intellektuális erényeken túl, nyilvánvalóan közrejátszhatott ez az izgalmas kombináció is: nyugati szerző, nem marxista, de erős társadalomkritikai attitűddel; állandóan sérelmeket kommunikál, de közben sikert sikerre halmoz; ráadásul ekkortájt a nyomasztóan alacsony idegennyelv-tudással rendelkező Magyarországon a franciául publikált írások egyszerre tűnhettek patinásnak, „ismerősnek”, ugyanakkor szinte már egzotikusnak is.

A fentiek persze csak az érdeklődés *felkeltését* magyarázzák, *tartós fennmaradását* már kevésbé – utóbbira azonban bőségesen lehet találni szakmaibb magyarázatokat is. Például, ha rámutatunk arra: 1945 után a kommunista rezsim buldózerrel igyekezett lerombolni az előző rezsim egyenlőtlenségi rendszereit és annak minden társadalmi-gazdasági bázisát, majd a romokon kiépíteni egy új, egalitáriusként eladni kívánt rendszert. Az 1960–70-es években azonban a magyar szociológusok mind több jelét látták annak is, hogy – a vezetés kinyilvánított preferenciával és több évtizedes *policy*-erőfeszítéseivel szemben – egyes korábbi, illetve ezekkel részben összefonódó új egyenlőtlenségek újratermelődtek. Az ilyen jelenségek szociológiai

9 Elvileg csak 20. századi könyvekről volt szó, de szerepel a listán pl. Marx (megh. 1883) több műve vagy Durkheim *Öngyilkossága* (első megjelenés 1897-ben) is.

10 <https://www.eoht.info/page/Humanities%20citation%20ranking>

11 <https://www.journals.uchicago.edu/action/doSearch?AllField=Bourdieu>

12 Bourdieu első jelentős művét, az Algéria-könyvét 1958-ban jelentették meg Franciaországban; majd 1962-ben az Egyesült Államokban is.

magyarázatában Bourdieu nézetei, mindenekelőtt a kulturális tőke fogalma, nagyon hasznosnak mutatkozott.

Jelen keretek között csak néhány példát említve, hivatkozások nélkül: a volt középfelső- és felső osztályok gyerekei, a több mint másfél évtizedes intézményes diszkrimináció¹³ ellenére jelentős arányban ismét értelmiségi pályára kerültek; a mezőgazdasági kisártermelésben erősen felülreprezentáltak voltak a korábbi kis- és középbirtokos parasztok leszármazottai; a munkás- és parasztszármazású fiatalok hasonló vagy magasabb eséllyel válhattak értelmiségivé a nyugati országokban, mint Magyarországon; az elvileg homogenizált nyolcosztályos általános iskolai rendszer felszíne alatt egy rejtett hierarchia alakult ki, a szülők-gondviselők társadalmi státusza szerint.

Ha pedig kvantitatív stílusban próbáljuk Bourdieu magyarországi hatását érzékeltetni: a Szabó Ervin Könyvtár katalógusának keresője 131 magyar nyelvű cikket/könyvet talált, amelynek szerzője Pierre Bourdieu (az első kettőt 1969-ből), és 84 olyat, amelynek a címében szerepelt a francia szociológus neve. Összehasonlításképpen, Talcott Parsons esetében ugyanezen értékek: 33, illetve 24.¹⁴

Némedi Dénes az európai „négy muskétás” teljesítményét áttekintve megállapította: négyük közül „*Pierre Bourdieu munkásságában kapcsolódott össze a legszorosabban az elméleti munka és az empirikus kutatás. Ezért tűnhet úgy, hogy neki lett volna a legnagyobb esélye arra, hogy a szociológia paradigmaalkotó figurája legyen*” (2008:34). Ez az esély azonban nem vált valóra – vajon miért nem? Némedi hangsúlyozottan több tényezőt is figyelembe vett a magyarázat keresése közben:

1. *francia – ez Némedi szerint nem lényeges¹⁵ szempont;*
2. Bourdieu metaforikus nyelvezete mint hátrány? A Tanár úr érvelésében mintha rejtett – de nagyon is helyénvaló – irónia csillanna meg: „*Ez még előnyére is válhatott volna, ismerte a szociológiai kutatómunka rendkívül felaprózott jellegét: a számtalan kutatási ág, »szakszociológia« számára még kedvező is lehetett volna egy olyan paradigmatiságú igényteliséggel fellépő elmélet, amelynek alapfogalmai sokféle értelmezést engednek meg*” (Némedi 2008:34–35).
3. Szekértábor-mentalitás: „*Az már fontosabb, hogy maga Bourdieu és környezete is hajlott a szektásságra, amely nem ismer más kategóriát, mint a feltétlen hűséget és az ellenségességet*” (Némedi 2008:35).¹⁶

Egy közbevetés erejéig: a 2. és a 3. pont, tehát a metaforikus megnyilvánulások és a hadbanállunk-mentalitás össze is kapcsolható. Bourdieu-nél ugyanis a homályos nyelvezet normatív, emocionális, gyakran kifejezetten indulatos kifejezésekkel társul,¹⁷ ami azt sugallja: Bourdieu-t nem érteni nem csak intellektuális, de

13 Kádár János még egy 1962 novemberében tartott beszédében is nagy engedményként kommunikálta, hogy már nem büntetik a fiatalokat szüleik 1945 előtti társadalmi státusza miatt.

14 Anthony Giddens szerzőként 20 magyar nyelvű műben szerepel – ebből 3 a *Szociológia* tankönyve különböző kiadásai, a többi cikk. Giddens-szel persze az a „baj”, hogy túl érthető, világos, egyszerű nyelven fogalmaz – a megjegyzés jelentőségét lásd később.

15 „*Mellékesnek tartom, hogy nem a szociológia vitathatatlan központjában, az Egyesült Államokban, hanem a mégis csak periférikus Franciaországban működött*” (Némedi 2008:34).

16 Wacquant említett interjújának bevezetése szerint viszont „*Bourdieu valóban nyitott és kollektív [kiemelés az eredetiben – DCs] jellegű vállalkozása szembekerül a francia »nagyfőnökre« és »körére« vonatkozó, mélyen beivódott amerikai sztereotípiával*” (Bourdieu–Wacquant 1990:53).

17 Ami nem szükségszerű kapcsolat, lásd egy amerikai szerző kapcsán: „*Parsons híresen nehéz stílusa is szerencsés volt [hatása szempontjából]. Írásainak és a rá hivatkozóknak ez egyfajta szakrális jelleget kölcsönzött. Még azok az állításai is, amelyek egyszerű, köznapi józan ésszel belátható tételek voltak, a körmönfont megfogalmazás miatt mély elméleti felismeréseknek tűntek*” (Némedi 2005:558). Ez a belátás Bourdieu-ra és a rá hivatkozóakra is alkalmazhatónak tűnik.

morális értelemben is hiányosságokat, akár torzulásokat implikál. „*Ha tudni akarjuk, mi fán terem a Bourdieu által oly sokszor emlegetett »szimbolikus erőszak«, üssük csak fel bármely könyvét: az első lapoktól kezdve maró kritikát zúdít mindenkire – a filozófusokra, az értelmiségiekre, az újságírókra, a szociológusokra vagy a nyelvészekre. Anélkül, hogy közülük bárkit is idézne, mindannyiukat egyszerűen tudatlannak vagy félműveltek minősíti, kijelentve, hogy intellektuális gyengeségből vagy érdekektől vezettetve illúziókat táplálnak a társadalmi világ valódi természetéről. Önmagát tekinti a tudományosság egyetlen letéteményesének, mindent és mindenkit kritizál, ám a műveit érő bírálatokra nem válaszol, mondván, hogy azok állítólag ellenségeitől származnak, akik semmit sem értettek meg érveléséből. Sajátos düh fűtötte, ami néha az arcáról is leritt. Kíméletlensége jól ismert; mint a pályára vonatkozó adatokat (!) közlő oldalon olvasható: »Felemelkedésének ára a legkiválóbb munkatársaival – J.-C. Passeron, L. Boltanski, C. Grignon, J. Verdès-Leroux – való brutális szakítás volt...«*” Jean-François Dortier két cikkét összegzi ilyen módon Wessely Anna (2005:221), bár nyilvánvaló távolságtartással.

Az utolsó tényező:

4. Elmélet és empiria „egysége” Bourdieu-nél pusztán retorikai szinten valósult meg. Némedi udvariasabb volt, de őszintesége így is erős hatást kelt: „*Minthogy az elméleti állítások és a domináns (Bourdieu által ugyan felhasznált, de megvetett) kutatási gyakorlat között nincs szoros kapcsolódás, hiányzik az igazi erőforrás ahhoz, hogy ezt a mezőt valaki integrálja*” (2008:35).

Igaz – nehéz eldönteni, hogy ez vajon vigasz vagy éppen ellenkezőleg, fokozza a bajt –, a szociológia gyakorlatilag valamennyi jelentős alakjáról elmondható, hogy *nem* tudott „*a szociológia paradigmaalkotó figurája*” (Némedi 2008:34) lenni.

A lent következő tanulmányok közül lesznek olyanok, amelyeknek szerzői a 21. század elejének társadalmi változásait hangsúlyozva Bourdieu elméletének jelenkori érvényességére kérdeznak rá, míg mások éppen koncepcióinak maradandósága mellett érvelnek. Talán meglepő módon, mintha az előbbi hozzáállás inkább az elméletészekre lenne jellemző, akik alaposan ismerik a bourdieu-i metaelméletet, míg az utóbbi inkább azon szerzőkre, akik az empirikus kutatások irányából érkezve, eredményeik értelmezéséhez használják Bourdieu – középszintű elméletekké formált – metaelméletét. A szerkesztők nagy meglepedésére szolgált, hogy egy kis esetszám – tehát összesen hét tanulmány – esetében is sikerült egy ennyire sokszólamú Bourdieu-blokkot összeállítani. Nézzük át először is ezeket a tanulmányokat:

Csányi Gergely: Társadalomstruktúra és vágystruktúra: Bourdieu hatása a kortárs szexuálszociológiára (11–30)¹⁸ című tanulmányát egy szinte már ironikus összefüggéssel kezdi. Nevezetesen: a szexualitással foglalkozó szociológiai művek tipikusan nem térnek ki a vágy kérdésére, míg a téma szinte minden más (szexológiai, pszichológiai stb.) tudományos tárgyalása hanyagolja a makroszintű társadalmi kontextust (kivéve az olyan speciális eseteket, mint például a prostitúció vagy a szexipar). Csányi elsősorban két olyan koncepciót ismertet, amelyek megalkotói kreatívan újrahaznosították a bourdieu-i kategóriákat és amelyek kísérletet tettek a társadalomstruktúra és a vágystruktúra összefüggéseinek megragadására: Adam Isaiah Green erotikushabitus- és Catherine Hakim szexuálistőke-felfogásáról van szó.

Különösen az utóbbi számít, stílszerűen, *pikáns* elképzelésnek: Hakim szerint, ha valaki képes mások szexuális vágyát felkelteni – ez az ő sajátos erőforrása, tőkéje. Csányi nem véletlenül jegyzi meg: „*a tudományos mezőn belül valószínűleg több kritika érte a koncepciót, mint amennyi pozitív visszacsatolás (bár e kritikák*

18 A külön megjelölés nélküli oldalszámok e lapszámra vonatkoznak.

nagyobbrészt inkább Hakim politikai következtetéseire vonatkoztak, mintsem a koncepció analitikus haszná-
ra” (22).¹⁹ Csányi értékelésében Green erotikushabitus-konceptiója sikeresen kapcsolja össze a vágystruk-
túrát és a társadalomstruktúrát (megfelelően kiaknázva a bourdieu-i mező/habitus/tőke magyarázó-sémát),
ugyanakkor megközelítése hozzájárult a társadalmi viszonyok és a szex újszerű megragadásához, például a
társadalmi viszonyok részben tudattalan belsővé tételére koncentrálna.

Csigó Péter: *Tőkespekuláció és képviseleti válság a neoliberális társadalomban* (31–57) c. tanulmánya kez-
detén felidézi, milyen viszonyulást javasolt Bourdieu egy klasszikussal kapcsolatban: „Weberrel, Weber el-
len”.²⁰ Majd így folytatja: „Ma talán Bourdieu-höz kellene úgy viszonyulnunk, ahogy ő látta Weber 1971-ben:
a szociológiatörténet iránymutató klasszikusaként, aki folyamatosan inspirál, de [akinek] tudományos prog-
ramja már csak alapvető korrekciókkal folytatható. [...] A jelen társadalmi folyamata tehát másképp valóban
nem érthető meg: csakis Bourdieu-vel, Bourdieu ellenében” (33). Csigó „Bourdieu-vel van” a kapitalizmus
kritikájában – ugyanakkor „Bourdieu ellenében” reflektál arra is, hogy a kapitalizmus – éppen Bourdieu mű-
ködése alatt, tehát nagyjából az 1960-as évektől a jelenig tartó időszakban – alaposan megváltozott a koráb-
biakhoz képest. Jellegzetes, hogy Bourdieu kései kapitalizmuskritikájában a „neoliberális” volt a kulcskifeje-
zés – amit napjaink illiberális világában egyre nehezebb megérteni. A régi *bon mot* juthat eszünkbe a francia
hadvezetéséről, amely 1870-ben, 1914-ben és 1939–40-ben egyaránt jól felkészült arra, hogy megnyerje – az
eggyel korábbi háborút.

Csigó amellet érvel, hogy a kapitalizmus „tőkepiaci” logikájának megváltozásával – elsősorban a szimbo-
likus és társadalmi tőkéket hordozó tőkeeszközök spekulatív, nem értékalapú elsajátítására való törekvésé-
vel – a társadalmi egyenlőtlenségek nem tükröződnek vissza a társadalmi osztályok kulturális tőkéjében és
politikai képviseleti mezőjében sem. Ennek következményeképpen az aktorok cselekvését már nem a bour-
dieu-i habitus formálja, hanem a társadalom szereplőinek egymásról alkotott sztereotip várakozásai. Csigó
elsősorban a társadalmiidentitás-elmélet szociálpszichológiai koncepciójára építve állítja, hogy a sztereotip
csoportcímkék és csoportkategorizációk meghatározta társadalmihely-észlelés és csoportthovatartozás-ér-
zés következtében eltűnik az osztályhelyzetbe ágyazott osztálytudat, a cselekvők a legkülönbözőbb (politikai)
brandek mögé sorakoznak fel. Ez a folyamat alapvető kérdéseket vet fel a Bourdieu által leírt képviseleti és
kulturális mezők szerepéről a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében.

Éber Márk Áron: *Modernitás nélkül: Pierre Bourdieu „időtlen” történeti szociológiájának erénye és a poszt-
koloniális kritikához fűződő rokonsága* (58–71) c. tanulmányában rámutat arra, hogy a korai „antropológus
Bourdieu” és a későbbi szociológus Bourdieu pályája között nincs törés. Ez nem csak egy sajátos tudományos
karrierívről szól, hanem arról, hogy Bourdieu-t nem foglalkoztatta annyira a modernizáció, mint annyi klasz-
szikus szociológust, nem kezelte a premodern társadalmakat a radikális másság megtestesítőinek. Anélkül,
hogy Bourdieu érdemeit csorbítanánk: ebben a korban más antropológusok is kidolgoztak és alkalmaztak
olyan értelmezési kereteket, amelyek segítségével a „primitív”, a premodern és a modern társadalmakat

¹⁹ Például a Csányi által is idézett Catherine MacKinnon szerint a (hetero)szexualitás a férfiuralomról, sőt, az erőszakról szól: „a
szexualitás nem más, mint a nemek egyenlőtlenségének mozgatórugója. [...] A férfiaké az irányító szerep, akik a kisebb
hatalommal rendelkezőkkel szemben jogosultak erőszakot alkalmazni, és ezt szexuális örömként élik meg. A férfiak számára
hatalmi pozíciójuk jelenti a szexuális élvezet forrását, a nőknek viszont az alárendelődés okoz élvezetet... Amerikában a
szexualitás napjaink fasizmusának tekinthető, és jelen pillanatban Weimar végnapjait éljük” (2001[1987]:10, 17).

²⁰ Bourdieu, P. – Schultheis, F. – Pfeuffer, A. (2011) With Weber against Weber. In Conversation with Pierre Bourdieu. In Susen, S. –
Turner, B. S. (szerk.) *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*. London: Anthem, 111–124. idézi Csigó 33.

egyaránt tudták vizsgálni.²¹ Bourdieu egy honfitársa, Bruno Latour pedig nem csak egy modern biokémiai laboratóriumban végzett antropológiai kutatásokat (Latour–Woolgar 1979), de egy teljes könyvben kifejtette, hogy *Sohasem voltunk modernnek* (Latour 1999).²²

Éber szerint nemcsak arról van szó, hogy Bourdieu számára a modernitás nem volt kitüntetett jelentőségű, hanem arról, hogy kifejezetten elvetette a modernizáció koncepcióit, amely mögött a szerző szerint a posztkoloniális megközelítéssel rokon kritika húzódhat meg. Éber úgy véli, hogy bár Bourdieu erre vonatkozó érveit nem fejtette ki explicit módon írásaiban, a gyarmati alávetés elutasítása magyarázhatja a gyarmatosítással elválaszthatatlanul összefonódott modernitásfelfogásának (és háttérbe szorulásának) sajátosságait.

Havrancsik Dániel (Bourdieu és az individualizáció paradoxona, 72–84) kifejezetten udvariasan, mégis hátrózottan és tanulmány terjedelmű érveléssel alátámasztva állítja: Bourdieu egy fontos elméleti törésvonal rossz oldalán rekedt. Arról van szó, hogy a szociológiát kezdetektől megosztó társadalom (struktúra, rendszer stb.) versus egyén (egyéni intenciók, cselekvések) dilemmában „az előbbi oldalára állt”; „szintézisteremtési kísérlete” pedig „legfeljebb retorikai szempontból [volt] sikeres” (74). Márpedig ez, állítja Havrancsik meggyőzően, nem a szociológusok „vallási polgárháborúja”: a már fent említett, 1960-as évek óta kibontakozó átalakulássorozattal ugyanis Bourdieu strukturális determinizmusa egyre kevésbé meggyőző. Havrancsik ugyanakkor úgy látja, Bourdieu koncepcióinak máig ható erejét éppen kritikai támadhatósága jelenti – egy cselekvőközpontú szociológia dominálta diszciplináris mezőben is.²³

Németh Krisztina (Habitus és identitás: az egyénre irányuló empirikus vizsgálatok néhány elméleti és módszertani kérdése, 85–107) tanulmányának érvelése hasonló nyomvonalon halad. Struktúra és egyén „illeszkedését” a habitus fogalma magyarázza, legalábbis Bourdieu szerint – mert kérdés, vajon a habitus nem pusztán a dilemma újrafogalmazása-e, válasznak feltüntetve. Arról nem is beszélve, hogy az egyének mozognak, akár a társadalmi térben (mobilitás), akár a földrajzi térben (migráció, vagy lásd a Tomay–Berger szerzőpáros által tárgyalt jelenséget ebben a folyóirat-számban). Az individuális szinten lecsapódó következmény, Németh érdekes cikkének legfőbb tárgya Bourdieu posztumusz munkáiban megjelent, azóta nagy karriert befutó fogalma, a hasadt habitus: tulajdonképpen a „mobilitás ára” pszichologizáló fogalmának szociológiai megragadása.²⁴

Németh a habitus és az identitás fogalmait vizsgálva az ezek közötti hasonlóságokat és átfedéseket, illetve különbségeket és dichotómiákat kiemelve azt vizsgálja, hogy elméleti, illetve módszertani/gyakorlati szempontból hogyan alkalmazhatók e fogalmi keretek, illetve milyen problémákat vet fel ezek használata? Széleskörű szakirodalmi kitekintését az interjúhelyzetekben felmerülő dilemmák egészítik ki. Úgy látja, az empirikus mobilitáskutatásokban egyre gyakrabban alkalmazott hasadt habitus koncepciója „a társadalmi reprodukció helyett az egyéni mobilitástörténetre és a változásokat övező érzelmi krízisre és reflexióra koncentrált. Ez összességében a habitus bourdieu-i fogalmát az identitás fogalma felé toltá” (97). Kérdés

21 Lásd például a kitűnő Mary Douglast, különösen: 1966 vagy Douglas–Isherwood 1979.

22 Bővebben: Dupcsik 2000.

23 „Úgy is lehet fogalmazni, hogy az individuumszociológiák Bourdieu habitusfogalmából nőttek ki” (Takács 2012:8).

24 Arról az esetről nem is beszélve, ha a társadalom mozdul el az egyén „körüli” vagy ragad bele az átmenetiség tartós állapotába.

Lásd az aforizma 1900 körül született nénijét, aki hosszú élete során számos országban, a legkülönbözőbb társadalmi-politikai rendszerekben élt – noha ki sem tette a lábát Munkácsról. A mobilitás bourdieu-i keretben történő értelmezésének izgalmas kísérlete Vincent de Gaulejac ún. klinikai szociológia programja, melyben de Gaulejac pszichiáterként terápiás gyakorlata során egyaránt támaszkodik Freud és Bourdieu koncepcióira.

azonban, amennyiben az egyéni élettörténet elbeszél narratívájára épülő identitás felé mozdulunk el, vajon benne maradunk-e az eredeti bourdieu-i elméleti keretben.²⁵

Rényi Ágnes írásában (*A karizma varázstalanítása: A karizma problémája Pierre Bourdieu műveiben*, 108–129) ismét a „Weberrel, Weber ellen” stratégiájával találkozunk. A weberi karizma legalább annyira – megalkotója szándékai szerint – tudományos terminussá avanszált *metafora*, mint például a fent említett bourdieu-i habitus. Rényi szerint Bourdieu-t „megihlette” (108) a weberi fogalom – érdemes azonban megnézni, ezek után milyen kritikus ezzel az őt bevallottan inspiráló kifejezéssel kapcsolatban: „Max Weberet abban hibáztatom [...], hogy a karizmát explicansként hagyta ránk, nem pedig explicandumként (mint magyarázó elvet, és nem mint amit magyarázni kell). A karizma fogalma semmit sem magyaráz meg. [...] A karizma nem egy magyarázó elv. Ezt a magyarázó elvet meg kell magyarázni, anélkül, hogy megszüntetnénk.”²⁶ Weber ideális elrugaszkodási pontot jelentett Bourdieu számára, hisz utóbbi „nem rejtette véka alá értékítéletét: a karizmára vonatkozó szövegeiben gyakran találunk olyan rosszhiszeműségekre utaló szavakat, mint például az illúziókeltés, a megtévesztés, a szemvényvesztés, a csábítás, a család”²⁷ – miközben ez a Bourdieu-ra oly jellemző „kritikai, leleplező hangnem Weberétől teljesen idegen” (117). Bourdieu a karizma fogalmát egyfelől szimbolikus tőkeként kezelte, másfelől lehetőséget jelentett Bourdieu számára a társadalmi változások magyarázatában. Így járt el Édouard Manet „szimbolikus forradalma” kapcsán, amikor a festő karizmatikus habitusát úgy mutatta be saját szociológiai elméleti keretében (mező, habitus, tőke stb.), hogy az figyelmen kívül hagyta a weberi karizma személyes és rendkívüli mozzanatait. Ehelyett, ez feloldódott („varázstalanodott”) a társadalmi struktúrák, a szimbolikus uralom, az uralkodó osztály habitusa és inkorporált kulturális tőkéje társadalmi magyarázataiban. Rényi megállapítja, Bourdieu Manet karizmatikus habitusáról szóló előadások jó példái annak, hogyan alakított át és integrált Bourdieu – a tőke vagy a habitus fogalmához hasonlóan – más szociológiai koncepciókat elméletébe, a társadalmi meghatározottságának további demonstrálására.

Tomay Kyra – Berger Viktor: *Habitus és térbeliség viszonya a vidéki dzsentrifikáció kapcsán* (130–151) c. tanulmányának központi kategóriája a magyar eszmetörténeti mezőben kap egy ironikus csavart. Manapság dzsentrifikációnak nevezik azt a folyamatot, amikor egy lepukkadt nagyvárosi vagy rurális övezetbe feltörekvő középosztálybeli népeség költözik, alaposan átalakítva új környezetét. „A szó az angol gentry kifejezésből származik, melyet eredetileg a nem arisztokrata származású vidéki földtulajdonos rétegre használtak, utalva annak feltörekvő középosztályi jellegére” (133). Feltörekvő? Tudatos szóhasználatról van szó, sőt: „A dzsentrifikációs térbeli habitusa és gyakorlatai jól illeszkednek egy középosztályi distinkciós stratégiához. Térbeli habitusuk jellemzője az aktivitás: relatíve nagy a múltbeli és jelenlegi térbeli akciórádiuszuk, és a falusi teret a saját ízlésük és érdekeik szerint aktívan formálják” (130).²⁸

A szerzők két terepen, interjúk módszerekkel vizsgálták a beköltözők dzsentrifikációs múltját, dzsentrifikációs narratíváit, melyekből világosan kiderül, hogyan törekednek a vidéki és a városi élet előnyeinek együttes

25 Lásd a habitus és a mező kritikai újragondolásának legelhivatottabb képviselőjét, a – bevallása szerint Bourdieu-vel együtt és Bourdieu ellen egyszerre gondolkodó – francia szociológust, Bernard Lahire-t (1998:11).

26 Bourdieu, P. (2013) *Manet. Une révolution symbolique, Cours au Collège de France (1998–2000)*, Paris: Raisons d’Agir/Seuil, 379–380 idézi Rényi 118.

27 Az idézet folytatásában Rényi megállapítja: Bourdieu a „karizmatikus hatalom birtokosait gyakran imposztorokként ábrázolta, de az alullévkők sem járnak jól, őket nemegyszer »bálványimádókként« aposztrofálta” (117). Azért furcsa ez az elnagyoltság egy franciától: hol maradnak a szkeptikusok, az ellenzékiek, a lázadók? Nem is beszélve a hivatásos bálványöntögetőkről.

28 Míg az utolsó idézet kétszer is az aktivitást említi, addig a kiterjedt, 19. század végi magyarországi dzsentridiskurzus a *passzív-tásról* szól: miért nem képes a dzsentri a modernizáció aktivitást igénylő korszellemének jegyében „megmozdulni”?

kihasználására. Tomay és Berger a térbeli habitus Gary Bridge-i koncepciójának továbbfejlesztésével azt is bemutatják, hogy a középosztálybeli beköltözők milyen „ügyes”, mozgástérnövelő osztálystratégiát alkalmaznak, miközben törekvéseik együttjárnak az „őslakosok” bizonyos fokú kiszorulásával. A fizikai tér és a társadalmi tér szorosan összekapcsolódnak, az egyik térben megjelenő különbségek a tőkeviszonyok közvetítésével kifejezik és hozzájárulnak a másik térben megjelenő egyenlőtlenségekhez, kölcsönösen újratermelve ezeket (134).

Jóval könnyebb egy-egy fogalmat, tanulmányt, életművet kritizálni, mint létrehozni. Bourdieu mintegy tízezer oldalas publikációöze is rengeteg lehetőséget nyújt a kritikára²⁹ – de szerepzavar lenne itt és most *kizárólag* erre koncentrálni. A konferenciafelhívás – amelynek érdemi részét egy az egyben átvette a *Socio.hu* felhívása is – egyfajta kompromisszumra törekedett:

„Elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogyan él tovább Bourdieu halála után több mint két évtizeddel; mely területeken szolgálnak belátásai továbbra is alapvető iránymutatásként; melyek az elméletével kapcsolatos legfontosabb kritikai meglátások; milyen irányba gondolja tovább annak elemeit a kortárs szociológia.” Örömmel jelentjük, hogy a Bourdieu-blokk valamennyi szerzője erre az egyensúlyra törekedett, elkerülve a kritikátlan adoráció és a bálványromboló radikális kritika terméketlen végleit.

Nem pusztán attitűdökről van szó: a blokk valamennyi tanulmánya, miközben explicit elismeri Bourdieu inspirációját, egyúttal a francia mester fogalmainak kritikai újraértelmezésére törekszik – éppen az ő szellemében. Hisz' Bourdieu-től (is) tudható: *„minden szociológus jó szociológusa a riválisainak.”*³⁰

---

29 Egy teljes könyvet is össze lehet hozni radikális Bourdieu-kritikára alapozva, lásd Verdes-Leroux 2001. Igaz, a példa extrém: még az esetleg megfontolandó kritikáját is a röpirat műfaja felé tolja a címben is használt „szociológiai terrorizmus” kifejezése és a politikai *baloldalra* való utalás.

30 La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison/The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason. *Social Science Information* XIV (1975), 6, 19–47 idézi Wessely 2005:230.

HIVATKOZÁSOK

- Alexander, J. C. (1996) *Szociológiaelmélet a II. világháború után*. (ford. Berényi G.) Budapest: Balassi – ELTE Szociológiai Intézet.
- Bevan, N. (szerk.) (1992) *The Economist Atlas of the New Europe*. New York: Henry Holt and Co.
- Bourdieu, P. – Wacquant, L. J. D. (1990) A reflexív szociológia felé. Műhelybeszélgetés Pierre Bourdieu-vel. (ford. Kálmán C. Gy.) *Replika*, 1, 51–68.
- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Douglas, M. – Isherwood, B. (1979) *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. London: Allan Lome.
- Dupcsik Cs. (2000) Kettős játékok. Bruno Latour: Sohasem voltunk modernek. *BUKSZ*, 2, 111–118.
- Hobsbawm, E. J. (1998) *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története*. (ford. Baráth K.) Budapest: Pannonica.
- Korom, P. (2020) The Prestige Elite in Sociology: Toward a Collective Biography of the Most Cited Scholars (1970–2010). *The Sociological Quarterly*, 61(1), 128–163. <https://doi.org/10.1080/00380253.2019.1581037>
- Lahire, B. (1998) *L'Homme pluriel*. Párizs: Nathan.
- Latour, B. (1999) *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. (ford. Gecser O.) Budapest: Osiris.
- Latour, B. – Woolgar, S. (1979) *Laboratory Life. The Social Construction of Stientific Facts*. Beverly Hills/London: Sage.
- MacKinnon, C. A. 2001 [1987] *A feminizmus változásai. Előadások életről és jogról*. (ford. Borsody Gy.) Budapest: Pont.
- Némedi D. (2000) A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 2, 3–16.
- Némedi D. (2005) *Klasszikus szociológia, 1890–1945*. Budapest: Napvilág.
- Némedi D. (2011) A kabil paradigma. In Rényi Á. (szerk.) *Szociológiai és társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: ELTE TáTK – ELTE Eötvös. 211–226.
- Takács E. (2012) „Individuumszociológiák” – Modernitásmegközelítések a francia szociológiában. *Replika*, 79(2), 7–21.
- Tomka B. (2009) *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris.
- Verdes-Leroux, Jeannine (2001) *Deconstructing Pierre Bourdieu: Against Sociological Terrorism from the Left*. New York: Algora.
- Wessely A. (2005) Szocioanalízisben. Pierre Bourdieu: A tudomány tudománya és a reflexivitás. *BUKSZ*, 16(3), 220–230.